

چکیده:

از آن جا که مسجد، نخستین نهادی است، که در صدر اسلام و هنگام هجرت رسول اکرم (ص) از مکه به مدینه تاسیس شد و نیز توسعه و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی، ناشی از نقش آفرینی مساجد در تمامی عرصه‌ها و شئون جامعه اسلامی بوده، اهمیت مساجد در فرهنگ اصیل اسلامی به خوبی نمایان است. در فرهنگ اسلام برترین و اصیل‌ترین محفل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال، مسجد است. مساجد در طول تاریخ علاوه بر کارکرد عبادی، کارکردهای دیگری هم در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی-ارتباطی و نظامی داشته اند.

هرچند در گذر زمان و شرایط مختلف، جایگاه این مرکز اسلامی کمرنگ شد، ولی در عصر امام خمینی (قدس سره)، بار دیگر مساجد هویت و منزلت خود را به دست آوردند و از آغاز نهضت، سنگری شکست-ناپذیر در برابر دشمنان اسلام بوده است. در دوره پرفراز و نشیب انقلاب اسلامی، مساجد در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و اقتصادی وارد صحنه شدند و انقلاب اسلامی را مورد حمایت و پشتیبانی قرار داده‌اند. امروزه نه تنها در ایران بلکه در بسیاری از سرزمین‌های اسلامی کارکردهای مختلف مساجد به چشم می‌خورد.

در دنیای پیچیده امروزی احیا، حفظ و توسعه جایگاه مسجد، که می‌بایست در زمینه‌های مختلف عبادی، فرهنگی، ارتباطی، سیاسی و... دارای نقش باشد، نیازمند تلاشی علمی و تخصصی است. در این راستا مردم و روحانیت می‌توانند، با تمام همت خود با حضور در مساجد، نیازمندی‌های دینی و دنیوی خود را تامین نمایند و با به کارگیری تمامی امکانات و فناوری روز دنیا، در مقابل تهدیدات دشمن، چونان سنگری استوار و محکم باقی بمانند. ان‌شاءالله.

مسجد ای خانه‌ی آباد خدا

مسجد ای جایگه یاد خدا

مسجد ای نهر خروشان صفا

چشمه‌ی رحمت جوشان خدا

(حبيب اله چاپچيان)

مسجد خانه‌ی پاک خداست، که ملموس تر از سرای بلاغت، مانوس تر از کلام فصاحت و باشکوه تر از سفیر سعادت است. آوای پاک اذان که نوای دل‌انگیز عاشقان می‌باشد، با برخاستن از گل‌دسته‌های مسجد، انحنای قامت شب را می‌شکند و پرواز را به همه کاینات می‌آموزد. مسجد، رفیع‌ترین جایگاه نیایش و سجود و محل خضوع و کرنش بندگان پاک خدا، در پیشگاه اوست. چه اعجاز عظیمی است، وقتی که بشریت مومن با صفوف ارغوانی خود در مسجد، این آبادستان هم‌راهی خدا و این پاک‌ترین چهاردیواری جهان ممکنات، در برابر آفریننده‌ی خود، به پرستش می‌ایستد و به کرنش می‌نشیند.

در فرهنگ دینی، نام مسجد یادآور بندگی و کرنش در پیشگاه خداوند متعال است. مسجد جایگاه سجده و سجده اوج عبادت و بندگی انسان است. اگر چه؛ به فرموده نبی مکرم اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) همه گستره زمین، مسجد است، ولی در میان همه ادیان و اقوام و ملل، مکان‌هایی مقدس جهت عبادت وجود دارد. در ادیان توحیدی از این معابد، با عنوان صوامع و بیع و صلوات و مساجد یاد شده است. در فرهنگ اسلام برترین و اصیل‌ترین محفل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال، مساجد است. خداوند متعال در قرآن کریم فرموده است: و مساجد یدکر فیها اسم الله کثیراً؛^۲ «و مسجد‌هایی که در آن ذکر و یاد خداوند فراوان است». و در جای دیگر به عنوان پایگاه عروج انسان از خاک به افلاک معرفی شده است. مساجد در طول تاریخ، علاوه بر کارکرد عبادی، کارکردهای دیگری هم در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی داشته است. تعیین جایگاه واقعی مساجد، موجب افزایش کارایی آن در تقویت و تثبیت و بسط زیرساخت‌های فرهنگ اصیل اسلامی خواهد شد.

مسجد هر محلّه، مجلس شورای آن‌جا و کانون تعلیم و تربیت و تعاون و آگاهی است. مرکز خیریه و پایگاه بسیج، جای آشنا شدن با اسلام و اهل اسلام و کسب اعتماد و تشخیص مؤمن از منافق می‌باشد. دانشمندان دین از این نهاد عظیم به‌عنوان یک شبکه گسترده و بی‌نظیر برای پیوند و پیام‌رسانی بهره می‌برند.

(۱) مسجد:

واژه مسجد، در لغت به معنای جایگاه سجده و محل عبادت است و گفته شده، از آن‌جا که سجود، شریف‌ترین و مهم‌ترین ارکان نماز است و بیش از دیگر افعال نماز، انسان را به خداوند نزدیک می‌کند، نام مسجد از آن گرفته شده است. مسجد بیان‌گر مکانی است که کمال خضوع را در انسان ایجاد می‌کند و ظهور عملی خضوع و تسلیم است.^۳

^۲ - سوره حج، آیه ۴۰^۳ - جاسسی، ۱۳۷۱

عنوان مسجد جمعاً ۲۸ مرتبه در قرآن کریم ذکر شده، که ۲۲ مورد آن به صورت مفرد و ۶ مورد آن به صورت جمع آمده است. در این آیات به اهمیت و جایگاه رفیع مسجد در اسلام، پاره‌ای از احکام مسجد، مسجد الحرام و احکام خاص آن، مسجد الاقصی و مسجد اصحاب کهف، اشاراتی شده است.^۴

۱-۱) تاریخچه مساجد بزرگ جهان:

۱-۱-۱) **کعبه:** ابن خلدون درباره تاریخ کعبه می‌گوید: درباره ابتدای بنای کعبه گفته شده، آدم (علیه السلام) آن را در برابر بیت المعمور بنا کرد، سپس طوفان آن را ویران ساخت. در قرآن آمده است:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ...^۵

و هنگامی که ابراهیم و اسماعیل آن پایه‌ها را از خانه بلند می‌کردند.

ابراهیم به همراهی اسماعیل خانه‌ی کعبه را در این وادی به‌عنوان عبادت‌گاه پروردگار خویش، بنا کردند. چون ساختمان این خانه به شکل چهارگوش؛ یعنی مکعب است، کعبه نامیده شد.

۱-۱-۲) **مسجد النبی:** خداوند در قرآن می‌فرماید: لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ^۶

مسجدی که از روز نخست بر پرهیزگاری بنیان شده، شایسته تر است در آن نماز کنی، در آنجا مردانی هستند، که دوست دارند، پاکیزه باشند و خداوند پاکیزگان را دوست دارد.

مسجد رسول خدا (مسجد النبی) مسجدی است، در وسط مدینه، که پیامبر اسلام پس از هجرت به این شهر، آن را بنا فرمود. سپس در طول تاریخ بارها تجدید بنا شد و توسعه یافت. مرقد مطهر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و منبر، محراب و روضه شریف که در آنجا نماز می‌گزارد، در آنجا قرار دارد. پیامبر اکرم می‌فرمود: «ما بین قبری و منبری روضه من ریاض الجنة»؛ بین قبر و منبر من، باغی از باغ‌های بهشت است.

مسجدی که پیامبر اسلام و اصحاب ساختند، بسیار کوچک بود، ولی با تغییرات و توسعه‌هایی که در طی قرون مختلف به عمل آمد تا سال ۱۳۷۰ هجری قمری به ۱۰۳۰۳ متر مربع رسید.^۷

قرآن کریم، عظمت و معنویت اولین بناهای تمدن اسلامی، که با نیت‌های پاک و انگیزه‌های مقدس و به‌دور از هر گونه ناخالصی ساخته شده، یعنی مسجد النبی و مسجد قبا را این‌گونه توصیف می‌کند: أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنْ اللَّهِ وَ رِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَأَنْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.^۸ آیا

^۴ - فراهتی، ۱۳۷۳

^۵ - سوره بقره، آیه ۱۲۷.

^۶ - سوره توبه، آیه ۱۰۸.

^۷ - سایت رشد، ۱۳۹۰.

^۸ - سوره توبه، آیه ۱۰۹.

کسی که بنیان مسجد را بر تقوای الهی و خشنودی او نهاده بهتر است، یا کسی که بنیان مسجد را بر کناره سیل گاهی که آب زیر آن را شسته باشد، نهاده است تا با او در آتش جهنم سرنگون گردد؟

۳-۱-۱) بیت المقدس: ابن خلدون درباره تاریخ اورشلیم می نویسد: بیت المقدس (اورشلیم) یا مسجد الاقصی، در آغاز کار و در روزگار صائبه، جایگاه معبد زهره بوده است. بنی اسرائیل آن ناحیه را تصرف کردند و قبله‌ی نماز قرار دادند. سپس حضرت موسی، بنی اسرائیل را بیرون برد و بیت المقدس را به تصرف خویش درآورد. پانصد سال بعد از وفات موسی (ع)، داوود (ع) مسجدی در آن جا ساخت. ما مسلمانان برای بیت المقدس به عنوان یادگار پیامبران و قبله‌ی اول مسلمانان حرمت ویژه‌ای قایل هستیم.

۲-۱) قداست مسجد:

خدای تعالی فرمود:

ما کان للمشرکین ان یعمروا مساجد الله ... انما یعمرو مساجد الله من آمن بالله و الیوم الاخر و اقام الصلوه و ...^۹
مشرکان را نرسد، که به تعمیر نمازخانه‌ها پردازند ... تنها کسانی که به خدا و قیامت ایمان آورند و نماز را اقامه کردند، خانه‌های خدا را آباد می سازند.
پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) فرموده است:

من بنی مسجد الله و لو مثل مفحص قطاء، بنی الله له قصر فی الجنه^{۱۰}

کسی که مسجدی را خالص برای خدا بسازد، اگرچه در کوچکی به مانند آشیانه مرغ سنگ‌خواری باشد، خداوند قصری را در بهشت برایش می سازد.
امام صادق (ع) می فرماید:

انما امر بتعظیم المساجد لانها بیوت الله فی الارض.^{۱۱}

همانا به بزرگداشت مساجد فرمان داده‌اند، که خانه‌های خدا در زمین هستند.

از امام باقر (ع) روایت کرده‌اند، که؛

از ایشان پرسیدند: محبوب‌ترین قطعه‌های زمین نزد خداوند کدام است؟ فرمودند: مسجدها و محبوب‌ترین مسجدیان نزد خدا، کسی است که زودتر از همه وارد مسجد و دیرتر از همه خارج شود.^{۱۲}

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمودند: مساجد بازاری از بازارهای آخرت است.

از امام علی (ع) روایت شده است، که مکرراً می فرمود:

^۹ - سوره توبه، آیه ۱۷ و ۱۸.

^{۱۰} - غزالی، ۱۳۸۰.

^{۱۱} - بحار الانوار، ج ۸۱.

^{۱۲} - بحار الانوار، ج ۸۱.

«مسجد را بیشتر از بهشت دوست دارم».

آن چه که باعث می‌شد در نظر علی(ع) مسجد بر روضه‌ی رضوان برتری یابد، فضای روحانی و ملکوتی مسجد بود.^{۱۳}

۳-۱) وظیفه مومنین نسبت به مسجد:

وظیفه مومنین نسبت به مسجد این است، که آن را غریب نگذارند و برای اقامه نماز در آن بشتابند. مومنان وظیفه دارند، که به تعمیر مساجد پردازند. آبادانی آن به انبوهی نمازگزاران و حضور گسترده آنان در صفوف نمازهای جماعت و جمعه است.

از امام صادق(ع) روایت شده است:

در روز قیامت، یکی از چیزهایی که نزد خدای تعالی شکوه می‌کند:

مسجد ویرانی است، که اهل محله در آن نماز نگذارند.^{۱۴}

پیامبر اکرم(صلی الله علیه و آله) فرموده است:

سه چیزند که در روز قیامت با حالت شکوه وارد محشر می‌شوند: کتاب خدا، مسجد و اهل بیت.^{۱۵}

خداوند در سوره بقره می‌فرماید:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا...^{۱۶}

چه کسی ستم‌کارتر از آن است، که مردم را از رفتن به مسجدها بازمی‌دارد، تا نام خدا را در آن بر زبان نیاورند و از این طریق در ویران کردن آن می‌کوشند.

۲) جایگاه مسجد در حکومت اسلامی

۱-۲) مسجد جایگاه پرستش و نیایش:

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: و مساجد یادکر فیها اسم الله کثیراً.^{۱۷}

و مسجدهایی که در آن ذکر و یاد خداوند فراوان است. و در جای دیگر، مسجد را به عنوان پایگاه عروج انسان از خاک به افلاک معرفی کرده است.

نبی اکرم در حدیث قدسی می‌فرماید: خداوند متعال می‌فرماید، خانه‌های من در زمین، مساجد هستند، که برای اهل آسمان می‌درخشند، آن‌گونه که ستارگان برای اهل زمین می‌درخشند. خوشا به حال آنان که مساجد را خانه‌ی

^{۱۳} - راشدی، ۱۳۸۰.

^{۱۴} - خصال، ج ۱

^{۱۵} - خصال، ج ۱.

^{۱۶} - سوره بقره، آیه ۱۱۴.

^{۱۷} - سوره حج، آیه ۴۰

خویش قرار داده‌اند. خوشا به حال بنده‌ای که در خانه‌ی خویش وضو می‌گیرد، آن‌گاه مرا در خانه‌ام زیارت می‌کند. آگاه باشید! که بر زیارت شونده لازم است، که زائر خویش را بزرگ شمرده و به وی احسان نماید.

کسانی را که در دل تاریکی شب به سوی مساجد، گام برمی‌دارند، به نوری درخشان در روز قیامت، بشارت دهید. در کتاب دعائم‌الاسلام، در حدیثی به نقل از امیرالمومنین علی (ع)، آمده است: مردی که طهارت را نیکو بسازد، آن‌گاه به سوی خانه‌ای از خانه‌های خداوند گام بردارد، تا نماز واجبی را به‌جا آورد، در زیر سایه عرش الهی است، در آن روزی که هیچ سایه‌ای جز سایه‌ی عرش نیست. و با این کار، گناهان او آمرزیده می‌شود. و این‌گونه است، شخصی که در دل شب در حالی که مردم به خواب رفته‌اند، طهارت خویش را نیکو به‌جای آورد و به‌سوی خانه‌ای از خانه‌های خداوند حرکت می‌کند.^{۱۸}

هنگامی که افراد در صفوف منظم، پشت سر امام جماعت در مسجد می‌ایستند، فوائد فردی و آثار اجتماعی بسیاری دارد، به‌طوری‌که مقدمه وحدت و عامل تقویت روح برادری، فراهم می‌گردد. نماز جماعت در مسجد باعث ذوب شدن فرد در جمع در یک عبادت توحیدی، سبب شسته‌شدن کینه‌ها و کدورت‌ها و پیدایش روحیه اخوت دینی می‌شود.^{۱۹}

۲-۲) مسجد، نهادی آموزشی:

ارمغان ارزشمندی که دین مبین اسلام برای بشر آورد، فرهنگ و تمدن اسلامی است، که شالوده آن بر برنامه‌های مترقی و تشکیلات منسجم و در عین حال ساده، استوار است. آموزش‌های اسلامی با دعوت پیامبر گرامی اسلام، نخستین مربی و معلم مسلمانان، از مسجد، اولین مرکز تعلیمات اسلامی آغاز شد. مساجد مطمئن‌ترین، بی‌تکلف‌ترین و پربارترین مراکزی بودند، که برای انتشار افکار، اصول، مبانی و ارزش‌های اصیل اسلامی به کار گرفته می‌شدند. با گذشت زمان و با ایجاد امکاناتی چون؛ شبستان‌ها، رواق‌ها، تاق‌ها، زاویه‌ها و ستون‌ها، مساجد بر حجم فعالیت‌های تعلیماتی خود افزودند. معمولاً هر استادی بر ستونی از شبستان تکیه می‌زد و مومنین و طلاب دور او حلقه می‌زدند. از همان دوره‌های اولیه اسلامی و عهد خلفای راشدین، مسجد هسته اصلی تعلیم بود و موسسات علمی و تشکیلات تعلیمی، جدا از این مکان تصور نمی‌شد. از اواسط قرن دوم هجری، به‌علت تالیف کتب دینی به تدریج در مساجد مهم، کتابخانه هم ایجاد شد. در ایران از همان قرن اول هجری ساختن مساجد به تدریج در شهرها آغاز شد و چنان پیشرفت کرد، که در نیمه قرن سوم هجری، در تمام بلاد، یک یا چند مسجد برای ترویج دین مبین اسلام، تعلیم مبانی مذهبی، آموزش دانستنی‌های دینی و دنیایی و انجام پژوهش‌های دینی و علمی ایجاد شده بود.^{۲۰}

۲-۳) نقش مسجد در حرکت آفرینی:

^{۱۸} - نوبهار، ۱۳۷۲.

^{۱۹} - قرائتی، ۱۳۷۲.

^{۲۰} - وکیلان، ۱۳۸۳.

کارکرد دیگر مسجد در زمان پیامبر، تجمع و تشکل رزمندگان در مسجد و اعزام از مسجد به جبهه‌های جنگ بوده است. به شکلی که نقطه حرکت سپاه اسلام در جنگ احد، مسجد و بعد از نماز جمعه بوده است.^{۲۱}

در صدر اسلام آغاز و سازماندهی حرکت‌ها و بسیج نیروها در مسجد انجام می‌گرفت. مسجد در آن دوره، یک ابزار تاکتیکی کوتاه مدت تلقی نمی‌شد، بلکه رابطه‌ی حرکت و نهضت با آن پیوندی جاودانه داشت و هیچ جایگاهی نمی‌توانست جای‌گزین آن شود. در حکومت اسلامی ایران، ملت مسلمان کشور، با الهام از این تفکر بنیادین، در جریان انقلاب اسلامی به‌ویژه در یک سال پیش و پس از پیروزی انقلاب، با تأکید رهبر انقلاب (امام خمینی (قدس سره)، مساجد را به حالت پرتحرک و سرنوشت‌ساز دوران صدر اسلام بازگرداندند. روحانیان مبارز در سنگر محراب و منبر، به تبیین تفکر سیاسی اسلام، نشر اهداف نهضت و افشاگری علیه فجایع رژیم، آثار شوم سلطه خارجی و توطئه‌های استکبار جهانی به‌ویژه آمریکا و صهیونیسم پرداختند و با بازگ کردن بیانیه‌ها، اعلامیه‌ها و سخنان رهبر انقلاب، آگاهی مردم را رشد بخشیدند. و در یک جمله؛ مساجد در این برهه از زمان، به مرکز نیرومند پشتیبانی انقلاب و ستاد عملیاتی رهبر انقلاب اسلامی تبدیل شد. امام خمینی (قدس سره)، در برابر خطر جدایی انقلاب از مساجد، که توطئه جدید دشمنان انقلاب اسلامی بود، فرمودند: از هواپیماهای دشمن نهراسید از آن بترسید، که مساجد خلوت شوند.^{۲۲}

با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)، مساجد همانند دوران صدر اسلام، جایگاه واقعی خود را بازشناختند و نیروهای فعال در مساجد، به شکل مستقیم در متن انقلاب شرکت جستند. به گونه‌ای که از آن پس مساجد، نقش پایگاه ارتباطی مردم را به عهده داشتند و در شرایط حساسی که نهضت اسلامی فاقد هرگونه تشکیلات منطبق با معیارهای اسلامی بود، توانستند این نارسایی مهم را جبران کرده و به انسجام نیروهای مردمی بپردازند. علاوه بر این، بسیاری از برنامه‌های انقلاب، مانند؛ رفراندوم، شوراها، محلی، کانون‌های بسیج و دیگر ضرورت‌های زمان در مساجد انجام می‌گرفت.^{۲۳}

۴-۲) مسجد پایگاه مشورت و شورا:

خداوند در قرآن، پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) را مأمور به مشورت با امت می‌کند؛ «و استغفر لهم و شاورهم فی الامر فاذا عزم فتوکل علی الله»^{۲۴}

برای آنان طلب مغفرت کن و با آنان در کارها مشورت کن، پس هنگامی که تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن. محصور نبودن اسلام در بُعد فردی و تأکید فراوان این دین توحیدی بر مسئولیت اجتماعی هر فرد مسلمان، زمینه و فضای بسیار مناسب و مساعدی برای مسلمانان فراهم ساخته است، تا به مسائل اجتماعی و مسئولیت‌هایشان در قبال

^{۲۱} - مختاری و بهشتی، ۱۳۸۸.

^{۲۲} - عمید زنجانی، ۱۳۸۱.

^{۲۳} - فجری، ۱۳۸۸.

^{۲۴} - آل عمران، ۱۵۹.

یکدیگر اهتمام ورزند. در روایات متعددی از مسلمانان خواسته شده است، که نسبت به گرفتاری دیگر مسلمانان بی تفاوت نباشند و همت خویش را صرف حل مشکلات آنان کنند.^{۲۵}

بنابراین یکی از دستاوردهای اجتماعی مسجد، گردهمایی مسلمانان است، که در میان آنان افرادی صاحب نظر و متفکر و اهل علم و سیاست وجود دارد. این افراد با بهره گیری از نیروی فکری دیگران و مشورت و تبادل نظر، موجب پیشرفت در مسائل مختلف زندگی دنیوی و اخروی و رفع نیازمندی ها جامعه می شوند.^{۲۶}

۲-۵) مسجد پایگاه فرهنگی - ارتباطی:

از جمله مسائل مهم و شایان توجه در روش تبلیغ پیامبر (صلی الله علیه و آله)، ایجاد و ابتکار شعائر دینی و نهادهایی مانند؛ مسجد، نماز، اذان، اقامه و منبر بود، که در آن زمان به آن شکل یا وجود نداشت و یا رواج نداشت. این نوآوری ها، نقشی موثر و مهم در یادآوری معارف دینی و تبلیغ و فراخوان انجام آیین دینی داشت. یکی از مهم ترین روش های تبلیغ، القاء از طریق تکرار است. این شعارهای دینی، که روزی پنج بار از مناره مسجد تکرار می شد، بسیاری از معارف و تعالیم دینی را به صورت کوتاه و موجز، مورد تاکید قرار می داد.^{۲۷}

علاوه بر این، حضور فعال و پیوسته مسلمانان در مسجد، به منظور اقامه نماز، بهترین فرصت برای کار تبلیغی پیامبر (صلی الله علیه و آله) بود. رسول خدا با توجه به شرایطی پس از برگزاری نماز جماعت، در زمینه تفسیر آیات قرآن، مسائل اعتقادی، تاریخ امت های قبل، احکام و مسائل اجتماعی و اخلاقی سخنرانی می کردند.^{۲۸}

امام خمینی (قدس سره) نیز، مساجد را پایگاهی برای احیای ارزشهای اسلامی و به خصوص ارزشهای عاشورایی در ایام محرم معرفی کردند و با نگرش نو به ابعاد نهضت حسینی و نقش مساجد و حسینیه ها، بهترین و بیشترین استفاده را در مبارزه با رژیم ستم شاهی نمودند و انرژی مترکم و اثربخش اما فراموش شده مردم را در جهت احیای ارزش های عاشورایی ساماندهی کردند.^{۲۹}

۲-۶) جایگاه مسجد در قضاوت:

در زمان رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) مسجد نقش عمده ای در امور قضایی داشت و بسیاری از مسائل حقوقی مردم توسط ایشان در مسجد رسیدگی می شد. حضرت علی (علیه السلام) نیز در زمان حکومتش، گوشه ای از مسجد کوفه به نام «دکة القضا» برای رسیدگی به کارهای حقوقی و قضایی مردم بر کرسی قضاوت می نشست. نظر به این که در سرزمین های اسلامی داوری مبنایی دینی داشت و قاضیان پرهیزگاری نیز عهده دار این مهم بودند، تشکیلات خاص و

^{۲۵} - واعظی، ۱۳۷۷.

^{۲۶} - طباره، ۱۳۸۶.

^{۲۷} - بشیر، ۱۳۸۹.

^{۲۸} - مختاری و بهشتی، ۱۳۸۸.

^{۲۹} - شیداییان، ۱۳۸۴.

مکان ممتازی غیر از مسجد برای قضاوت ضرورتی نداشت. نقل شده است که در بعضی زمان‌ها قاضی القضاة شهر بغداد، احکام قضایی‌اش را در مسجد صادر می‌کرد.^{۳۰}

۲-۷) مسجد پایگاه وحدت:

خدای تعالی خانه‌ی پرستش خود (کعبه) را، خانه‌ی مردم جهان معرفی کرد و فرمود:

ان اول بیت وضع للناس للذی بیکه مبارکاً و هدی للعالمین.^{۳۱}

نخستین خانه‌ای که برای مردم بنیان نهاده شد، خانه‌ی برکت یافته‌ای، در مکه است و هادی بسیار بزرگی برای مردمان جهان است.

اصولاً خانه، جایی برای گردهمایی است و مردم را از پراکندگی و بیابان‌گردی به اجتماع می‌خواند. حال اگر این خانه، برای امری فراتر از سکونت افراد یک خانواده، یعنی برای گردهمایی افراد خانواده بزرگ بشر بنا شود، یقیناً تاثیری شگرف در اتحاد و اتفاق مردمان و بازداری آنان از گمراهی و تفرقه خواهد داشت. به‌ویژه آن که این خانه، خانه‌ی خدای مردم باشد. خدای مهربان خواهان همزیستی مسالمت‌آمیز و اتحاد انسان‌هاست و از جدایی و موجبات تفرقه باز می‌دارد.^{۳۲}

۲-۸) مسجد جایگاه هنر و معماری اسلامی

معماری اسلامی با مسجد آغاز می‌شود؛ نه از این رو که اولین بنای ساخته شده در مدینه توسط مسلمین و با هدایت پیامبر، مسجد بود، بلکه چون مسجد، تمامی کارکردهای هنر را در یک جا در خود داشت. مسجد نه تنها محل عبادت، بلکه مکانی برای مدیریت تمامی اموری بود که مستقیم یا غیر مستقیم به دین ارتباط داشت و هم چنین محلی برای تعلیم و تربیت و حتی محلی برای آسایش مسافران و خورد و خوراک آنان بود. تحولات زمان و دگرگونی‌های زمانه، تفاوت‌هایی در سبک و کارکرد بناهای دیگری چون مدارس، مقابر، کاخ‌ها و کاروانسراها را ایجاد می‌کرد. اما مسجد، بنا به الزام مذهبی در تمامی جغرافیای اسلامی، مهم‌ترین و اصیل‌ترین بنا محسوب می‌شد. این الزام، نه تنها از کارکرد خاص مسجد ناشی می‌شد، (که خانه‌ی خدا و محل عبادت او بود)، بلکه در متن قرآن سوره توبه، آیه ۱۸، پیوند میان معماری و مسجد را چنان استوار و مقدس نگه داشته است، که معماری مسجد، یکی از قدیمی‌ترین کارها و هنرهای مسلمین محسوب می‌شود. این آیه، ایمان به خدا، اعتقاد به روز جزا، برپایی نماز و ادای زکات را از صفات معماران مساجد برشمرده است. پس معماری مسجد می‌تواند، مانند اعمالی عبادی، قداست و معنویت خاص خود را داشته باشد. بنابراین معماری مسجد، شناسنامه‌ی معماری جهان اسلام است. این بنا، در کارکرد فیزیکی خود، مکانی است برای عبادت، اما در کارکرد متافیزیکی و تجلیات معنوی و عرفانی، به تعبیر «روبرت هیلن برند»^{۳۳} در کتاب «معماری اسلامی»، جلوه‌ی کلیه‌ی رمز و رازهای معماری اسلامی است. از دیدگاه

^{۳۰} - جاسسی، ۱۳۷۱.

^{۳۱} - سوره آل عمران، آیه ۹۷.

^{۳۲} - (راشدی، ۱۳۸۰).

^{۳۳} Hillenbrand, Robert

«هیلن برند»، مسجد در قلب معماری اسلامی قرار دارد و نمادی شایسته از ایمانی است که در خدمت آن می‌باشد. او می‌گوید: «از همان ابتدا، نقش نمادین آن از سوی مسلمانان دریافته شد و نقش مهم خود را در خلق شاخص‌های بصری مناسبی برای این بنا ایفا کرد؛ که از آن میان، می‌توان به شاخص‌هایی نظیر گنبد، مناره و منبر اشاره کرد». شاخص‌های معنوی و عرفانی مسجد از دیدگاه وی، چنین است: «معماری مسجد از همان بنیاد، مساوات خواه، بت‌شکن، درون‌گرا و بالاتر از همه در تمام وجودش عمیقاً مذهبی است»^{۳۴}

۹-۲) مسجد و نماز به مثابه یک نظام:

نگاه واقع‌بینانه در می‌یابد، که حکومت اسلامی باید پیوند بین مساجد و خانواده‌ها و گروه‌های اجتماعی را مستحکم نماید. اثر حضور مردم در مساجد، به کارکرد شبکه اعصاب در بدن مشابه است. حضور اعصاب در همه اندام‌های انسانی، هرگونه بیماری و اختلالی را بلافاصله به مغز مخابره و سیستم‌های دفاعی بدن را فعال می‌کند، تا با آن عامل اختلال مبارزه کنند. در طول تاریخ جامعه ما نیز حضور مردم و روحانیت در قالب شبکه مساجد چنین کارکردی داشته است. به طوری که هر جا مسجد و روحانی بوده است، با بهره‌گیری از ظرفیت‌های دینی، مانند امر به معروف و نهی از منکر، وقف، نذر، وجوه شرعی و سایر عبادات الهی و آزادگی که خاص فضای معنوی مساجد است، با پدیده‌های فساد اجتماعی مبارزه‌ای عالمانه صورت گرفته و معضلات جامعه در همان مراحل اولیه کنترل شده است.^{۳۵}

۱۰-۲) حفظ مسجد حفظ هویت اسلامی:

سوابق تاریخی حاکی از آن است، که در جهان اسلام مسجد هم برای عبادت و هم مرکز و پایگاهی جهت بحث و تبادل نظر مورد استفاده بوده است. مسجد می‌تواند نقش عمده‌ای در آموزش جوانان و حتی بزرگ‌سالانی که اطلاعاتشان از اسلام و تاریخ اسلام اندک است داشته باشد. در جوامع اسلامی، مسجد نه فقط محل عبادت بلکه مرکز آموزش‌های اسلامی و پناه‌گاهی برای تخفیف فشار زندگی روزمره است. مسجد مرکز تجمع مسلمین و مومنین برای مبادله‌ی افکار و تمشیت مسائل جامعه اسلامی است. برای کسانی که در زندگی روزمره از تنهایی و انزوا رنج می‌برند مسجد پناهگاه و مفر به‌شمار می‌رود. حفظ مسجد و آباد کردن آن به منظور حفظ و استحکام هویت اسلامی جامعه‌ی مسلمین اهمیت به‌سزایی دارد.^{۳۶}

نتیجه‌گیری:

آنچه از بررسی نقش مسجد در صدر اسلام بدست می‌آید، جامعیت مسجد در همه زمینه‌های عبادی سیاسی، فرهنگی، آموزشی، نظامی، قضایی و... بوده است؛ مسجد از آغاز نه تنها محل نیایش و عبادت و تجمع مؤمنان در ساعات خاص بوده، بلکه محل آموزش احکام و دستورها و آموزه‌های دینی، مشورت و شورا، جایگاه قضاوت و

^{۳۴} - (خیمه، ۱۳۸۵).

^{۳۵} - (بنیانیان، ۱۳۹۰).

^{۳۶} - (حداد و لومیس، ۱۳۷۱).

دادرسی، ستاد ارتباطی، و مرکزی برای رفع مشکلات مردم نیز بوده است. در جریان انقلاب اسلامی نیز هم قبل و هم بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، امام خمینی مساجد را به عنوان سنگری در برابر دشمنان دین معرفی نموده و از مردم همواره خواسته است، که مساجد را خلوت نگذارند.

بعد از پیروزی انقلاب و در شرایط اجتماعی و حساس فعلی نیز آنچه که به عنوان یکی از کارکردهای مهم مساجد مطرح می‌باشد، اختصاص زمانی مناسب برای برقراری ارتباط صمیمانه روحانیت با اقشار مختلف مردم جهت حل مشکلات دنیایی و اخروی آنان می‌باشد. از این طریق روحانیت خواهد توانست، عاملی برای جذب بیشتر نسل نو و آینده ساز به مسجد باشد، تا باعث استحکام هویت اسلامی مسلمین شود و با استفاده از کارکردهای مساجد، این نسل را از مفساد اجتماعی مصون بدارد و از خالی شدن مساجد، این سنگر جهاد و عبادت، جلوگیری کند.

منابع و مأخذ:

قرآن کریم

نهج البلاغه

بحار الانوار

خصال. (۱۳۶۲). قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن خلدون. (۱۳۵۹). مقدمه ترجمه محمد پروین گنابادی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

بشیر، حسن. (۱۳۸۹). تعامل دین و ارتباطات. تهران: پژوهش کده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

بنیانیان، حسن. (۱۳۹۰) شبکه مساجد یا سلسله اعصاب جامعه سالم. ماهنامه عقیدتی فرهنگی سیاسی اجتماعی پاسدار اسلام. شماره ۳۴۸. ص ۴۰-۳۶.

جاسبی، عبدالله. (۱۳۷۱). مجله اقتصاد و مدیریت. شماره ۱۳. تابستان. ص ۹.

حداد، ایوان یازبک. لومیس، آدیر. ت. (۱۳۷۱). گسترش ارزشهای اسلامی در ایالات متحده امریکا ترجمه افضل وثوقی. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.

خیمه، (۱۳۸۵). مسجد آغاز معماری اسلامی. آذر ماه و دی ماه. شماره ۲۷-۲۸.

راشدی، حسن. (۱۳۸۰). نماز شناسی. تهران: ستاد اقامه نماز.

سایت رشد، (۱۳۹۰) مسجد پیامبر خدا. سایت ملی مدارس.

طباره، عبدالفتاح. (۱۳۸۶). گناهان و لغزش ها ترجمه محمد صالح سعیدی. تهران: نشر احسان.

عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۸۱). انقلاب اسلامی ایران. قم: دفتر نشر معارف.

غزالی، محمد. (۱۳۸۰). مختصر احیاء علوم الدین ترجمه محمد صالح سعیدی. سنندج: انتشارات کردستان.

فراحتی، عباسعلی. (۱۳۷۳). مسجد در قرآن و حدیث. مجله مسجد. شماره هفدهم. ص ۲۹-۳۰.

فجری، محمد مهدی. (۱۳۸۸). جایگاه و نقش مسجد در ساختار جامعه اسلامی. نصیرتان. بخش فرهنگ اسلامی.

قرائتی، محسن. (۱۳۷۲). راز نماز. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مختاری محمد رضا. بهشتی سید جواد. (۱۳۸۸). عبد شکور (نگاهی به سیره عبادی پیامبر اعظم) تهران: ستاد اقامه نماز.

نوبهار، رحیم. (۱۳۷۲). سیمای مسجد. قم: علامه طباطبایی.

واعظی، احمد. (۱۳۷۷). جامعه دینی جامعه مدنی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

وکیلان ، منوچهر. (۱۳۸۳). تاریخ آموزش و پرورش در اسلام و ایران. تهران: دانشگاه پیام نور.

منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد